

УДК 94(477.63):[323.22:355.425.4]”1918” DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fhi.2022.22-23.3634>
ORCID ID: 0000-0003-2277-9345

АНТИУРЯДОВИЙ РУХ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (ТРАВЕНЬ – ГРУДЕНЬ 1918 р.)

Сергій ЗАЙЦЕВ

Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра історичного краєзнавства
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: sergiystepovik@ukr.net

Розглянуто історію перебігу антиурядової повстансько-партизанської боротьби на теренах Катеринославщини в період перебування при владі гетьмана Павла Скоропадського у травні–грудні 1918 р. Визначено, що у ній брали участь прихильники анархізму, більшовизму та проукраїнські формування, а також представники аполітичних селянського, робітничого та бандитського рухів. Названо форми їхньої бойової діяльності, вказано головні здобутки.

Ключові слова: повстансько-партизанський рух, Катеринославщина, більшовизм, проукраїнські сили, анархізм, селянство, робітництво, бандитизм.

Унаслідок державного перевороту 29 квітня 1918 р. влада в Україні перейшла до рук гетьмана Павла Скоропадського. Його реставраційна політика викликала невдоволення значної кількості населення і врешті-решт призвела до сплеску повстансько-партизанського антиурядового руху на українських землях, в тому числі й на теренах Катеринославщини.

Одними із перших антиурядовий рух розпочали місцеві більшовики. Їх головною метою було повернути під свій контроль землі, захоплені у першій половині квітня 1918 р. об'єднаними українськими та австро-німецькими військами. Основною формою їхнього опору новому режимові була партизанська боротьба. Головним же центром більшовицького партизанства стало лівобережжя регіону, чому сприяла і його близькість до кордонів Росії, звідки відбувалося керівництво підпільним рухом, і наявність тут значних лісових масивів, що дозволяло маскувати свої сили від каральних урядових загонів.

Одним із перших більшовицьких партизанських підрозділів на Катеринославщині став загін чисельністю 100–150 вояків, який сформував Микита Макаров-Нікітін у травні 1918 р. в районі села Підгородного на Новомосковщині. Того ж місяця він провів низку нападів на урядове військо, але вже в червні більшість бійців була змушена розійтися по домівках, позаяк їх місця дислокації встановили державні сили. Після того М. Макаров-Нікітін та його прибічники взяли курс на агітаційно-вербувальну роботу, що дозволило їм протягом літа сформувати партизанські загоны в низці населених пунктів Новомосковського і Павлоградського повітів загальною чисельністю приблизно

дві тисячі бійців¹. Також у цей час на території Новомосковщини діяв загін Івана Турченка². У вересні всі названі формування були об'єднані під керівництвом Катеринославського губревкому, який очолював Золотов³.

Окрім вказаних підрозділів у цій частині краю існували й більшовицькі підпільні організації, що розташовувалися в Катеринославі та його робітничих передмістях: засновані у квітні 1918 р. ревкоми в Амур-Нижньодніпровську на чолі з І. Макаровим (Іванченком), А. Клочком, В. Серповим (Савельєвим) та ін., й у Кайдаках на чолі із Золотовим і Серіковим, а також створений наприкінці серпня 1918 р. ревком при заводі Гантке⁴. Важливе місце в їхній підривній підпільній діяльності займало розповсюдження антиурядових прокламацій. Загалом, антиурядова агітація була характерним явищем більшовицького підпільного руху й у інших районах лівобережжя краю⁵.

Масштабна збройна антиурядова боротьба у цій частині Катеринославщини, яку організували більшовики, розпочалася наприкінці осені 1918 р. Протягом листопада вони сформували Підгородянський та Новомосковський революційні полки на чолі з Коваленком і Молибогом відповідно, а також низку загонів при населених пунктах, загальною чисельністю 15 тисяч бійців. Їх було перекинуто до Самарського лісу, і звідти 2 грудня 1918 р. розпочато повномасштабні бойові дії⁶. Відтак, 3-го грудня 1918 р. більшовики захопили Новомосковськ⁷, а 5 грудня загоном З. Лантуха зайняли Верхньодніпровськ і Кам'янське⁸. Прикметно, що поряд із більшовицькими бойовими формуваннями, тут почали виникати й підрозділи т. зв. червоного козацтва, котрі також відзначалися прихильністю до радянської влади. Станом на 8 грудня пробільшовицькі партизани контролювали залізничну гілку Нижньодніпровськ–Синельникове, а на 12 грудня – Павлоград

¹ Воспоминания Макарова-Никитина Н. М. об его участии в гражданской войне 1918–1919 г., Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО), ф. Р 4533, оп. 1, спр. 1, арк. 10–14.

² Воспоминания Савельева-Сучкова В. В. бывшего секретаря подпольного АНД райкома о революционных событиях в период гражданской войны 1918–1919 г., ДАДО, ф. Р-3493, оп. 1, спр. 29, арк. 3, 9.

³ Воспоминания Макарова-Никитина Н. М. об его участии в гражданской войне 1918–1919 г., ДАДО, ф. Р 4533, оп. 1, спр. 1, арк. 14.

⁴ Воспоминания Савельева-Сучкова В. В., бывшего секретаря подпольного АНД райкома о революционных событиях в период гражданской войны 1918–1919 г., ДАДО, ф. Р-3493, оп. 1, спр. 29, арк. 4–4зв.; Кузнецов, “Воспоминания о 1918 годе” в книге *Пятая годовщина Октябрьской революции, 1917–октябрь–1922*, (Екатеринослав: 1-я советская типография, 1922), 175–177.

⁵ *Гражданская война на Екатеринославщине (февраль 1918–1920 гг.): документы и материалы*, ред. А. Я. Пашенко, (Днепропетровск: Проминь, 1968), 50, 53–55.

⁶ Воспоминания Макарова-Никитина Н. М. об его участии в гражданской войне 1918–1919 г., ДАДО, ф. Р 4533, оп. 1, спр. 1, арк. 29–30.

⁷ *Гражданская война на Екатеринославщине (февраль 1918–1920 гг.): документы и материалы*, 63.

⁸ Воспоминания Макарова-Никитина Н. М. об его участии в гражданской войне 1918–1919 г., ДАДО, ф. Р 4533, оп. 1, спр. 1, арк. 35.

та більшу частину Новомосковського повіту⁹. У перших числах грудня більшовики-підпільники з околиць Катеринослава встановлено також контроль над Амур-Нижньодніпровськом, Кайдаками та станцією Горяйнове¹⁰.

Окрім лівобережної частини регіону, пробільшовицький партизанський антиурядовий рух був поширений на Криворіжжі та Нікопольщині. Так, навесні 1918 р. у селі Жовтому на Криворіжжі виник партизанський загін на чолі з Г. Потаповим, який протягом літа того ж року поширив свою діяльність на територію жовтянської, ганнівської, софіївської, комісарівської, божедарівської й саксаганської волостей та налічував до 300 піхотинців і 50 вершників¹¹. Відомо, що підпільний більшовицький ревком існував у селі Кам'янці. Його члени певний час навіть контролювали цей населений пункт до приходу сюди на початку липня 1918 р. карального урядового загону. Окрема партизанська група діяла в околицях Апостолова¹². На північну частину Криворіжжя поширював свою діяльність новопраський партизанський загін¹³.

Кілька підпільних більшовицьких організацій функціонували й у самому Кривому Розі та його робітничих передмістях і копальнях. Першою з них стала група підпільників під керівництвом Івана Калініченка й Василя Чередниченка. Однак, наприкінці травня її розкрили німці¹⁴. Ще одну пробільшовицьку підпільну групу створив на Ростовській копальні Олександр Фесенко, проте у липні її теж викрила гетьманська контррозвідка. Найактивнішим тамтешнім підпільним більшовицьким формуванням стала організація, що діяла під прикриттям профспілки "Горнотруд"¹⁵. Під її керівництвом утворено робітничу дружину із 300 бійців, яка 15 листопада 1918 р. роззброїла гетьманські сили у Кривому Розі та прилеглих до нього робітничих поселеннях¹⁶.

У червні 1918 р. підпільний комітет із місцевих партійців на чолі з Яковом Терещенком створено у Нікополі. Члени комітету займалися зривом вивозу до

---

⁹ *Гражданская война на Украине (1918–1920). Сборник документов и материалов в 3-х т., 4-х кн.* (Киев: Наукова думка, 1967), отв. ред. С. М. Короливский, Т. 1, кн. 1, 480, 500.

¹⁰ Григорий Колос, *Заметки о подпольи и вооруженной борьбе 1918–1919 г.* (Днепропетровск: 1927), 17.

¹¹ Воспоминания Потапова Г. В. о его участии в борьбе за установление советской власти на Екатеринославщине 1917–1919 гг., ДАДО, ф. Р-3493, оп. 1, спр. 74, арк. 2.

¹² Письма с воспоминаниями о революционных событиях на Екатеринославщине жителей Апостоловского района, ДАДО, ф. Р-3493, оп. 1, спр. 105, арк. 12 зв.–13.

¹³ Авторская рукопись романа Крячко Д. Г. "Битва за Советскую власть". Книга 1-ая, ДАДО, ф. Р-4438, оп. 1, спр. 2, арк. 102–103.

¹⁴ Калиниченко Ф. Л. Дни, которых не забудут трудящиеся Криворожья – 2 июня 1918 г. (воспоминания), ДАДО, ф. П-24, оп. 2, спр. 28, арк. 1–3.

¹⁵ Петро Варгатюк, *Криворіжжя: путівник*. (Дніпропетровськ: Промінь, 1969), 14–15.

¹⁶ Письма с воспоминаниями о революционных событиях на Екатеринославщине жителей Апостоловского района, ДАДО, ф. Р-3493, оп. 1, спр. 105, арк. 13; *Гражданская война на Украине (1918–1920). Сборник документов и материалов в 3-х т., 4-х кн.* Т. 1, кн. 1, 447; Петро Варгатюк *Криворіжжя: путівник*, 15, 32.

Німеччини реквізованого майна, а також пропагандистською роботою¹⁷. У серпні 1918 р. для оперативнішого керівництва більшовиками-підпільниками підпільний комітет перетворено на військово-революційний комітет¹⁸. Можливо, саме його члени вбили сотника Миколу Никорака, який стояв на чолі місцевого гарнізону із бійців легіону Українських Січових Стрільців (далі – УСС), які були у складі австро-угорського експедиційного корпусу¹⁹. У листопаді 1918 р. бійці загону роззброїли місцеві сили Державної варти та встановили у місті радянську владу²⁰. Вочевидь, на Нікопольщині існували й інші іррегулярні більшовицькі збройні формування. Так, є відомості, що на початку червня 1918 р. австрійський загін провів облаву на групу більшовицьких вояків, які перебували між селами Капулівкою та Покровським²¹.

Не менш розвинутим на Катеринославщині був і антигетьманський рух представлений проукраїнськими, головно вільнокозацькими іррегулярними формуваннями. Патріотично налаштоване селянство, яке складало основу місцевого Вільного козацтва, передовсім було невдоволене відновленням фактично безмежної поміщицької влади. Перші їхні виступи відбулися вже у другій половині травня 1918 р., коли вільні козаки Катеринославського повіту почали виявляти ознаки непокори чинній владі та погрожувати повстанням проти неї. На початку червня між ними та урядовими каральними загонами відбулося кілька сутичок²².

Аналогічно поводитися й представники Вільного козацтва на Верхньодніпровщині. Так, 21 травня 1918 р. у селі Лозоватці місцеві вільні козаки напали на підрозділ австрійського 24-го Єгерського батальйону, а 1 і 2 червня того ж року мали короточасні сутички із висланим проти них каральними загonom біля сіл Олександрівки та Покровського, внаслідок яких зазнали поразки²³. Відтак, 30 та 31 травня козаки Гуляйпільської волости вчинили напад на ескадрон

¹⁷ Воспоминания об установлении советской власти в Никополе, Нікопольський краєзнавчий музей (далі – НКМ), кн. 8248, арх. 1972, арк. 2; *Гражданская война на Екатеринославщине (февраль 1918–1920 гг.): документы и материалы*, 53.

¹⁸ Матеріали з історії революційних подій у Нікополі, підготовлені працівниками музею, НКМ, кн. 7517, арх. 1686, арк. 24.

¹⁹ Никифор Гіряк, “40 років тому...”, *Свобода*, № 174, (1954, 10 вересня): 3.

²⁰ Воспоминания об установлении советской власти в Никополе, НКМ, кн. 8248, арх. 1972, арк. 2; Матеріали з історії революційних подій у Нікополі, підготовлені працівниками музею, НКМ, кн. 7517, арх. 1686, арк. 24.

²¹ Донесения губернских старост о настроении населения, партизанском движении и происшествиях в Екатеринославской губернии, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 1216, оп. 1, спр. 96, арк. 6.

²² *Ibidem*, арк. 1, 5; Иван Амосов, “Под сапогом немецкой оккупации”, в книзі *Борьба за Советы на Екатеринославщине: сборник воспоминаний и статей*, (Днепропетровск: Издание Днепропетровского Истпарта и Окружной комиссии по проведению 10-летия Октябрьской революции, 1927), 238.

²³ Телеграммы, рапорта, сводки, донесения о настроении рабочих и крестьян в Екатеринославской губернии, о борьбе трудящихся губернии против помещиков, о взаимоотношениях с австро-немецкими оккупантами, ЦДАВО, ф. 1076, оп. 1, спр. 17, арк. 28–28 зв.

8-го гусарського угорського полку, вбивши при цьому 95 його вояків²⁴. До того ж, у перших числах червня колишніми українськими старшинами у низці населених пунктів Верхньодніпровського повіту організовано нові загони Вільного козацтва, котрі проводили арешти місцевої Державної варти та антиурядову пропаганду²⁵.

Утім, якщо вірити тогочасним джерелам, до сфери діяльності місцевого Вільного козацтва, окрім боротьби з гетьманським режимом, було й грабіжництво, яке нерідко супроводжувалося погромами та навіть убивствами. Так, протягом кінця травня – початку червня 1918 р. випадки вчинення розбою особами, яких офіційна влада зараховувала до Вільного козацтва, фіксуються у багатьох районах краю²⁶. Однак важко визначити, чи дійсно до названих акцій було залучено учасників вільнокозацьких формувань чи під їхнім іменем виступали представники бандитського руху. Наприклад, у правдивості інформації щодо злочинної діяльності Вільного козацтва сумнівався сам губерніяльний комендант і виконувач обов'язків губерніяльного старости полковник Осипенко, вважаючи, що: “Ця чутка не є справжня і Вільне козацтво до цього часу не було озброєною бандою”²⁷.

Придушити перші прояви вільнокозацького руху на Катеринославщині владі вдалося до кінця червня 1918 р. завдяки тому, що вжито репресивні методи проти його учасників та прихильної до них місцевої людності. Не останню роль при цьому відіграв арешт безумовних лідерів Вільного козацтва у регіоні: братів Гаврила та Миколи Горобців²⁸.

Невдоволеними політикою П. Скоропадського були й розташовані на теренах краю бійці легіону УСС. Їх очільник архикнязь Вільгельм Габсбург згадував: “Від того перевороту почалася для нас доба інтриг, брехні й усяких труднощів. Всюди змінилися органи влади; багато українців уступило, а на їх місце посаджено москалів, чорносотенців, які давили всякий український національний рух”²⁹. Окрім того, гетьманська влада планувала використовувати УСС для придушення селянських виступів. Проте вони всіляко ухилялися виконувати такі накази, за що в середині травня були переведені на Херсонщину в околиці

---

²⁴ Діло про напад селян Гуляйпольської волості Верхньодніпровського повіту на ескадрон Гусарського угорського полку і вбивство 95 чоловік того ескадрону, ЦДАВО, ф. 2207, оп. 1, спр. 1007, арк. 1–4.

²⁵ Донесения губернских старост о настроении населения, партизанском движении и происшествиях в Екатеринославской губернии, ЦДАВО, ф. 1216, оп. 1, спр. 96, арк. 14 зв.

²⁶ *Ibidem.*, арк. 10.

²⁷ Сведения о зверствах и убытках, принесённых жителям села Китайгородки карательным отрядом австро-венгских оккупационных войск и списки жителей села Китайгородка. Переписка Китайгородской сельуправы с Томаковским волземуправой о выделении земли в аренду жителям села и обеспечении продовольствием австро-венгерских войск, ДАДО, ф. Р 2712, оп. 1, спр. 3, арк. 83.

²⁸ Ісак Мазепа, *Україна в огні і бурі революції 1917–1921*. (Київ: Темпора, 2003), 62.

²⁹ Никифор Гірняк, *Полк. Василь Вишиваний*. (Вінніпег, 1956), 50.

Слисаветграда³⁰. Про подальші непрості стосунки з гетьманською владою особового складу легіону УСС під час їхнього перебування в районі Слисаветграда від кінця весни до осені 1918 р. подає у своїй монографії проф. Б. Якимович³¹.

Новий сплеск боротьби іррегулярних проукраїнських формувань проти гетьманської влади відбувся восени 1918 р. Певною мірою цьому посприяло видання 16 жовтня П. Скоропадським універсалу про відновлення козацтва в Україні, за яким козацькі громади кожної губернії мали об'єднуватися у кіш³². Кошовим отаманом Катеринославщини затверджено Михайла Омеляновича-Павленка³³. За короткий проміжок часу він завербував до коша дві тисячі добровольців на чолі з Іваном Бондаренком, а також домігся звільнити з ув'язнення братів Горобців³⁴.

У середині листопада М. Омеляновича-Павленка відкликали до Києва³⁵. Місце лідера місцевого вільнокозацького руху посів М. Горобець, який розпочав формувати Катеринославський Республіканський Кіш³⁶. Виступивши на боці Директорії, котра, як відомо, 14 листопада розпочала антигетьманське повстання, М. Горобець 20 листопада опублікував відозву до населення Катеринославщини, в якій закликав людей відновлювати організації Вільного козацтва та скеровувати сформовані загони до Катеринослава для боротьби з гетьманським військом³⁷.

Вочевидь, відозву прихильно зустріла проукраїнська частина населення регіону, оскільки відомо, що в цей період відбувається організація вільнокозацьких бойових одиниць й у інших частинах краю. Так, підрозділи Вільного козацтва утворили на Криворіжжі робітники тамтешніх копалень³⁸. На Нікопольщині вільні козаки розпочали формувати спеціальні терористичні групи для боротьби з урядовими силами³⁹. А на Павлоградщині зорганізовано власний кіш Вільного козацтва, підпорядкований штабові Директорії в Катеринославі⁴⁰. Також

³⁰ Никифор Гірняк, *Полк. Василь Вишиваний*, 17, 51.

³¹ Богдан Якимович, *Збройні Сили України: нарис історії*. (Львів: І-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996), 100–101.

³² *Державний вісник*, № 59, (1918, 16 жовтня): 1.

³³ *Державний вісник*, № 70, (1918, 14 листопада): 1.

³⁴ Ісак Мазепа, *Україна в огні і бурі революції 1917–1921*, 62–63.

³⁵ Михайло Омелянович-Павленко, *Спогади командарма (1917–1920): документально-художнє видання*. (Київ: Темпора, 2007), 104.

³⁶ Ісак Мазепа, *Україна в огні і бурі революції 1917–1921*, 65.

³⁷ *Українська революція 1917–1921 рр. на Придніпров'ї: збірник документів і матеріалів*, уклад. Ю. Г. Пахоменков, Н. Л. Юзбашева, (Дніпро: ЛІРА, 2016), 185–186.

³⁸ *Наша справа*, № 47, (1919, 23 січня): 4.

³⁹ Андрій Рибалка-Зірка, “Повстанчеський рух у Нікопольському районі – Катеринославщині”, у книзі *Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.V.1920)*, авт. Олександр Доценко, (Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2001), 341.

⁴⁰ *Українська революція 1917–1921 рр. на Придніпров'ї: збірник документів і матеріалів*, 187.

організація прихильних до Директорії повстанців відбувалася на Верхньодніпровщині⁴¹.

Ще одним проукраїнським іррегулярним бойовим формуванням у регіоні стала заснована у Катеринославі Запорізька Січ. Вона була побудована за взірцем устрою запорозького козацтва та мала на меті відновити його традиції. Її організаторами стали начальник Запорізької залізниці Юхим Божко та його помічник Павло Василюк⁴².

Отже, за короткий проміжок часу відбулася активізація проукраїнських парамілітарних сил, і вже на кінець листопада значна частина Катеринославщини була охоплена повстанським рухом. Один із перших збройних виступів, спрямований на повалення гетьманського режиму, був організований на Нікопольщині. Тоді вільні козаки Олексіївки обеззброїли Державну варту в своєму та сусідніх селах і, об'єднавшись із повстанцями з Новопавлівки, Красногригорівки та інших тамтешніх сіл, розпочали відкриту збройну боротьбу з 8-м гетьманським корпусом. Вони роззброїли три сотні цього корпусу, але на станції Мировій зіткнулись із основними гетьманськими силами і були змушені відступити⁴³.

Та вирішальні бої іррегулярних проукраїнських формувань із урядовими військами, спрямовані на встановлення влади Директорії в регіоні, відбулися у Катеринославі. Антигетьманське повстання в місті розпочалося ввечері 27 листопада 1918 р., коли бійці залізничної охорони, які паралельно були членами згадуваної Запорізької Січі Ю. Божко, влаштували напад на підрозділ Державної варти⁴⁴. В результаті у руках повстанців опинився міський вокзал з прилеглою до нього територією, міст через Дніпро та Амур-Нижньодніпровськ⁴⁵. Однак через брак власних сил та проблеми з озброєнням, вони не змогли розвинути подальший наступ на урядові сили.

Ситуація змінилася на початку грудня, коли на допомогу повсталим до Катеринослава прибули кілька сотень вільних козаків із Верхньодніпровського повіту та Олександрівська. Об'єднавши зусилля, 6 грудня вони захопили міський телеграф, а вранці наступного дня оголосили ультиматум бійцям 8-го корпусу. Керівництво корпусу відкинуло ультиматум, що стало початком нових бойових дій⁴⁶. Перші сутички розпочалися того ж дня і були вдало відбиті прогетьманськими військами. Невдача спіткала представників Вільного

---

⁴¹ Григорій Колос, *Заметки о подпольи и вооруженной борьбе 1918–1919 г.*, 16.

⁴² Дмитро Гонта “Отаманщина: (Отаман Божко)”, *Київ*, №. 2–3 (41–42), (1957): 107–108; Ісаак Мазепа, *Україна в огні і бурі революції 1917–1921*, 65.

⁴³ Андрій Рибалка-Зірка, “Повстанчеський рух у Нікопольському районі – Катеринославщині”, 341–342.

⁴⁴ Дмитро Гонта “Отаманщина: (Отаман Божко)”, *Київ*, №. 2–3 (41–42), (1957): 108.

⁴⁵ Донесения губернских старост о настроении населения, партизанском движении и происшествиях в Екатеринославской губернии, ЦДАВО, ф. 1216, оп. 1, спр. 96, арк. 246.

⁴⁶ *Українська революція 1917–1921 рр. на Придніпров'ї: збірник документів і матеріалів*, 193, 274–275.

козацтва й у наступні дні. Але, опинившись у стані облоги, 8-й гетьманський корпус, після наради його командування, проти ночі 12 (за іншими даними 8 або 10) грудня покинув місто і вирушив до Криму на з'єднання з білогвардійською Добровольчою армією. Дня 23 грудня біля села Мар'янського загонами місцевого Вільного козацтва на чолі з Никифором Григор'євим блокували переміщення військ корпусу на південь. Однак відступаючим вдалося відбити їх наступи, знищивши при цьому два ешелони козацького війська, та продертися на територію Херсонщини⁴⁷.

Ще однією політико-ідеологічною течією, прихильники якої взяли участь у повстансько-партизанському русі доби Гетьманату П. Скоропадського на теренах Катеринославщини, був анархізм. Його прихильники прагнули побудувати суспільство, яке складалося б із самоврядних комун та громад, а тому не визнавали нову владу та її австро-німецьких союзників, які не мали такої мети й, відповідно, виступали ворогами. Основною формою боротьби місцевих анархістів було партизанство. Найбільшого впливу вони змогли досягнути на півдні лівобережної частини досліджуваної території.

Одним із перших анархістських формувань став партизанський загін, який сформував Феодосій Щусь у червні 1918 р. і діяв у районі Дібрівського лісу на Васильківщині⁴⁸. Утворення, що нараховувало до 60 добре озброєних та екіпованих бійців, напало на поміщиків, котрі поверталися до своїх маєтків та знищувало австрійські загоны⁴⁹. У жовтні того ж року у Покровському виник значний загін під керівництвом Кірьякова. Повідомлялося, що загін володів значною кількістю зброї та набоїв⁵⁰. Окремий анархістський загін існував і в Катеринославі. Його очолював Рудинський⁵¹.

Однак найвизначніше місце серед тогочасних повстанців-анархістів безумовно займав Нестор Махно. В червні 1918 р. за постановою таганрозької конференції гуляйпільських анархістів-революціонерів він прибув на Гуляйпільщину щоб організувати селянські повстання проти чинної влади. Він

⁴⁷ Георгий Сакович, «Екатеринославский поход», в книге *1918 год на Украине*, ред. Сергей Волков, (Москва: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2001), 286–294; Гуреев, «Екатеринославский поход», в книге *1918 год на Украине*, ред. Сергей Волков, (Москва: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2001), 269–286; Игорь Лабинский, «О Екатеринославском походе», в книге *1918 год на Украине*, ред. Сергей Волков, (Москва: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2001), 294–300.

⁴⁸ Александр Белаш и Виктор Белаш, *Дороги Нестора Махно: историческое повествование*. (Київ, 1993), 40.

⁴⁹ Нестор Махно, *Воспоминания. Книга III Украинская революция (июль–декабрь 1918 года)*. (Париж: Издание комитета Н. Махно, 1937), 72–73.

⁵⁰ *Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине. 1918–1921: документы и материалы*, ред. Виктор Данилов и Теодор Шанин, (Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006), 50.

⁵¹ Александр Гринберг, «Киевская организация РСДРП(б) в эпоху войны (1914–1916 гг.)», *Літопис революції*, № 1 (28), (1928): 155.

одразу ж налагодив агентурну мережу, розповсюджував антиурядові прокламації та розпочав організовувати бойові селянські загони. У вересні 1918 р. Н. Махно сам очолив одне із таких загонів і, щоб збільшити повстанські сили, вирішив об'єднатися із загоном Ф. Щуся. Від середини жовтня об'єднаний загін на чолі з Н. Махном розпочав активну бойову діяльність, провівши низку нападів на австрійські загони на півдні лівобережжя Катеринославщини⁵². На кінець листопада сили Н. Махна налічували не менше 600 бійців і контролювали низку сіл південної частини Павлоградського повіту: Олексіївку, Василівку, Мар'івку та Славгород, а окремі загони навіть рейдували на територію Новомосковського та Катеринославського повітів⁵³. Дня 10 грудня вони захопили залізничну станцію Чаплине. Після цього спробували взяти Павлоград, але ця спроба завершилася невдачею через наявність у місті значних сил об'єднаного німецько-українського війська⁵⁴.

Окрім повстанського руху, очолюваного певними політичними силами, тоді на Катеринославщині поширилися й аполітичні селянські й робітничі рухи.

Повсталі селяни не прагнули захопити владу в державі до своїх рук, а в основному виступали проти реставрації поміщицького землеволодіння. Одним із головних епіцентрів селянського невдоволення новими порядками в регіоні стала Новомосковщина. Так, на зламі травня–червня 1918 р. тамтешні селяни передали місцевим поміщикам анонімні листи з погрозами пограбувати та знищити їхнє майно⁵⁵. Відтак, 10 червня вони спалили економію князя Урусова та його хутір. За кілька днів підпали селянами поміщицьких економій та вирубка їхніх лісів набули у повіті планомірного характеру. Крім того вказувалося, що збори у Знам'янці у кількості 480 домогосподарств заявили, що вони не визнають гетьманську владу та відмовилися їй підкорюватись⁵⁶.

Широких масштабів селянський рух набув і в правобережній частині краю. Так, вночі 12 червня 1918 р. повстанці напали на Микільську повітову управу⁵⁷. В 10-х числах того ж місяця селяни Лозоватки грабували тамтешніх поміщиків⁵⁸.

---

⁵² Александр Белаш и Виктор Белаш, *Дороги Нестора Махно: историческое повествование*, 40, 47.

⁵³ Донесения губернских старост о настроении населения, партизанском движении и происшествиях в Екатеринославской губернии, ЦДАВО, ф. 1216, оп. 1, спр. 96, арк. 298.

⁵⁴ Александр Белаш и Виктор Белаш, *Дороги Нестора Махно: историческое повествование*, 47–48.

⁵⁵ Телеграммы, рапорта, сводки, донесения о настроении рабочих и крестьян в Екатеринославской губернии, о борьбе трудящихся губернии против помещиков, о взаимоотношениях с австро-немецкими оккупантами, ЦДАВО, ф. 1076, оп. 1, спр. 17, арк. 21.

⁵⁶ Донесения губернских старост о настроении населения, партизанском движении и происшествиях в Екатеринославской губернии, ЦДАВО, ф. 1216, оп. 1, спр. 96, арк. 5 зв., 15.

⁵⁷ *Гражданская война на Екатеринославщине (февраль 1918–1920 гг.): документы и материалы*, 38.

⁵⁸ *Гражданская война на Украине (1918–1920). Сборник документов и материалов в 3-х т., 4-х кн.* Т. 1, кн. 1, 198.

Тоді ж, у селі Солоному, внаслідок сутички місцевих жителів із бійцями карального загону, загинуло майже 500 німців та 300 селян. У той самий період у селі Кринички відбувся бій між місцевим населенням та німцями, внаслідок якого загинуло більше двох тисяч осіб. А селяни Володимирівки, що на Верхньодніпровщині, знищили австрійський загін⁵⁹.

Селянські протести могли носити й беззбройний характер. Наприклад, у середині червня в Томаківці невідомі селяни розірвали виставлену на видному місці грамоту з повідомленням про перехід влади до гетьмана П. Скоропадського⁶⁰.

Черговий сплеск селянського антиурядового руху відбувся на тлі повалення гетьманського режиму. Так, 12 листопада 1918 р. повстанці пограбували поміщицькі околиці Софіївки⁶¹. Дня 18 листопада відбулася сутичка між представниками Державної варти та повстанцями у селі Петриківка. В той же час повідомлялося про наявність озброєних загонів у Паньківці⁶².

Поряд із селянським рухом на досліджуваній території активно розвивався й робітничий. Він, як і селянський рух, не мав на меті змінити існуючий державний лад, а був спрямований задовольнити свої соціальні та побутові вимоги. Головною формою виявити своє невдоволення чинним режимом були страйки. Так, наприкінці травня 1918 р. масові страйки відбулися серед робітників Катеринослава. На початку червня заклики до страйків поширювалися на Колачевській копальні Криворіжжя. У другій половині липня страйки охопили Катерининську залізницю. А в серпні застрайкували друкарі, шевці та шкірники Катеринослава⁶³.

У період перебування при владі П. Скоропадського, небувалих до цього масштабів набув і бандитський рух. Головно він був представлений звичайними грабунками, які нерідко супроводжувалися вбивствами. Судячи із наявних джерел, найкримінальнішою частиною краю стала Верхньодніпровщина. Відтак, 28 травня 1918 р. тут на території власного лісу вбили поміщика П. Гусєва. Дня, 29 травня вчинено напад і тяжко поранено поміщика В. Білокриса та його прислугу на під'їзді до їхнього хутора. В ніч на 1 червня відбувся замах на життя великого землевласника М. Доленго-Грабовського, внаслідок якого

⁵⁹ *Гражданская война на Екатеринославщине (февраль 1918–1920 гг.): документы и материалы*, 40, 42.

⁶⁰ Дело с разной перепиской, ДАДО, ф. Р-3826, оп. 1, спр. 7, арк. 54.

⁶¹ *Гражданская война на Украине (1918–1920). Сборник документов и материалов в 3-х т., 4-х кн.* Т. 1, кн. 1, 415–416.

⁶² *Гражданская война на Екатеринославщине (февраль 1918–1920 гг.): документы и материалы*, 55.

⁶³ *Ibidem*, 37, 45–47; Донесения губернских старост о настроении населения, партизанском движении и происшествиях в Екатеринославской губернии, ЦДАВО, ф. 1216, оп. 1, спр. 96, арк. 1, 15; Ефимов, “Как наш союз боролся с гетманщиной”, в книге *Пятая годовщина Октябрьской революции, 1917–октябрь–1922*, (Екатеринослав: 1-я советская типография, 1922), 155–156.

постраждали мирні жителі. В ніч на 4 червня пограбовано оселю поміщика Гридїна, при цьому вбито його дружину і дочку. Надалі рівень бандитизму тут продовжив зростати і до середини місяця набув масового характеру. Бандитизм значно розповсюдився також у Катеринославі та лівобережній частині краю, де також здійснено низку вбивств і пограбувань⁶⁴. Відомими були й випадки нападів бандитів на пасажирів залізничного та водного транспортів⁶⁵. Проте, як і селянський та робітничий рух, бандитизм не мав на меті повалити чинний державний лад, а був спрямований задовольнити свої матеріальні потреби.

Отже, можна переконатися, що в часи перебування при владі в Україні гетьмана П. Скоропадського Катеринославщина стала регіоном із активно розвиненим повстансько-партизанським рухом. У ньому брали участь і прихильники певних політико-ідеологічних течій, і аполітичні бойові формування. До перших належали прихильники більшовизму, анархізму та проукраїнського уряду в особі Центральної Ради, а пізніше Директорії. Внаслідок ведення активних бойових дій на середину грудня 1918 р. територія Катеринославщини опинилася під їх контролем. У північній частині лівобережжя регіону, промислово розвинутих районах Криворіжжя та Нікопольщини утвердилася більшовицька влада, правобережжя та Катеринослав визнали Директорію УНР, а південні райони лівобережжя перейшли до рук анархістів.

У той же час переважна частина краю була охоплена аполітичними селянським, робітничим та бандитським рухами. Але їх учасники не виступали проти повалення чинної влади. Так, селянський рух був спрямований проти відновлення поміщицького землеволодіння. Робітництво прагнуло задовольнити свої соціальні та побутові потреби. А головною метою бандитського руху було легке збагачення через звичайні грабунки.

---

⁶⁴ Донесения губернских старост о настроении населения, партизанском движении и происшествиях в Екатеринославской губернии, ЦДАВО, ф. 1216, оп. 1, спр. 96, арк. 5–6 зв., 14 зв.–15, 17–17 зв.

⁶⁵ Телеграммы, рапорта, сводки, донесения о настроении рабочих и крестьян в Екатеринославской губернии, о борьбе трудящихся губернии против помещиков, о взаимоотношениях с австро-немецкими оккупантами, ЦДАВО, ф. 1076, оп. 1, спр. 17, арк. 24 зв.

THE ANTI-GOVERNMENTAL MOVEMENT IN THE KATERYNOSLAV REGION DURING THE HETMANAT OF PAVLO SKOROPADSKYI (MAY–DECEMBER 1918)

Sergiy ZAITSEV

Ivan Franko National University of Lviv
Department of Local History
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: sergiystepovik@ukr.net

The problems of history of the Ukrainian revolution of 1917–1921 and the first post-revolutionary years are actual today and occupy one of the leading places in modern domestic historiography. Despite this, there is a considerable number of insufficiently deeply studied episodes on this topic. The anti-government activities of members of the irregular combat formations of Katerynoslav region during the period of Hetmanate Pavel Skoropadskyi (spring–winter 1918) refers to such episodes.

The article considers the course of the rebel-partisan movement in the Katerynoslav region in May–December 1918. The source base of the study consists of archival and published materials, in particular, memoirs, articles of periodicals, regulatory legal acts. The methodology of the research is based on the principles of historicism, objectivity and social approach. Also, have been used the analytical, comparative-historical, periodization, problem-chronological and typological methods. The main driving forces of the rebel-partisan movement in the territory of Katerynoslav region in the mentioned period are defined in this article. These were supporters of anarchism, Bolshevism and the pro-Ukrainian government represented by the Central Rada and later the Directory, as well as representatives of apolitical peasant, workers' and gangster movements.

The activities of the Bolshevik, pro-Ukrainian, and anarchist combat formations were aimed at overthrowing the existing government and seizing power in the region into their hands. The main form of their combat activity was partisan struggle. Local Bolsheviks were among the first to start an armed struggle against the existing regime. The main areas of their influence were the left bank of the region as well as industrially developed Kryvyi Rih region and Nikopol. Representatives of the pro-Ukrainian movement were members of the Free Cossacks and the Zaporozhian Sich. Their zone of influence was Katerynoslav and the central part of the region. The anarchist partisan anti-government movement covered the southern part of the left bank of the Katerynoslav region.

As a result of active military activity in mid-December 1918, the Katerynoslav region came under the control of these three politico-ideological forces. At the same time, most of the region was covered by apolitical peasant, workers and bandit movements. But, their participants did not oppose the overthrow of the existing government. Thus, the peasant rebellions were directed against the restoration of landlordism.

Keywords: rebel-partisan movement, Katerynoslav region, Bolshevism, pro-Ukrainian forces, anarchism, peasantry, working class, banditry.

REFERENCES

- Amosov, Ivan. "Pod sapogom nemeckoj okkupacii", v *Bor'ba za Sovety na Ekaterinoslavshhine: sbornik vospominaniy i statey*. Dnepropetrovsk: Izdanie Dnepropetrovskogo Istparta i Okruzhnoy komissii po provedeniyu 10-letiya Oktyabr'skoy revolyucii, 1927, 229–263. (in Russian)
- Avtorskaya rukopis' romana Kryachko D. G. "Bitva za Sovetskuyu vlast'". Kniga 1-aya, Derzhavnyy arkhiv Dnipropetrovs'koy oblasti, f. R4438, op. 1, spr. 2, ark. 414. (in Russian)
- Belash, Aleksandr i Belash, Viktor. *Dorogi Nestora Mahno: istoricheskoe povestvovanie*. Kyiv, 1993. (in Russian)

- Delo s raznoy perepiskoy, Derzhavnyy arkhiv Dnipropetrovs'koi oblasti, f. R 3826, op. 1, spr. 7, ark. 54. (in Russian)
- Derzhavnyy visnyk*, № 59, (1918, 16 zhovtnya). (in Ukrainian)
- Derzhavnyy visnyk*, № 70, (1918, 14 lystopada). (in Ukrainian)
- Dilo pro napad selian Huliajpol's'koi volosti Verkh'n'odniprovs'koho povitu na eskadron Husars'koho uhors'koho polku i vbyvstvo 95 cholovik toho eskadronu, Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyschykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, f. 2207, op. 1, spr. 1007, ark. 4. (in Russian)
- Doneseniya gubernskikh starost o nastroenii naseleniya, partizanskom dvizhenii i proisshestviyakh v Ekaterynoslavskoy gubernii, Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyschykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, f. 1216, op. 1, spr. 96, ark. 303. (in Russian)
- Efimov, "Kak nash soyuz borolsya s getmanshchinoy", v *Pyataya godovshhina Oktyabr'skoy revolyucii, 1917-oktyabr'-1922*. Ekaterynoslav: 1-ya sovetskaya tipografiya, 1922, 154–157.
- Gonta, Dmytro. "Otamanshyna: (Otaman Bozhko)", *Kyiv*, № 2–3 (41–42), (1957): 106–115. (in Ukrainian)
- Grazhdanskaya voyna na Ekaterynoslavshhine (fevral' 1918–1920 gg.): dokumenty i materialy*, red. A. Ya. Pashhenko. Dnepropetrovsk: Promin', 1968. (in Russian)
- Grazhdanskaya voyna na Ukraine (1918–1920). Sbornik dokumentov i materialov v 3-x t., 4-x kn.*, otv. red. S. M. Korolivskiy. Kiev: Naukova dumka, 1967, T. 1, kn. 1. (in Russian)
- Grinberg, Aleksandr. "Kievskaya organizatsiya RSDRP(b) v e'pokhu voyny (1914–1916 gg.)", *Litopys revoliutsii*, № 1 (28), (1928): 138–155. (in Russian)
- Gureev, "Ekaterynoslavskiy pokhod" v *1918 god na Ukraine*, red. Sergey Volkov. Moskva: ZAO Izdatel'stvo Centrpoligraf, 2001, 269–286. (in Russian)
- Hirnyak, Nykyfor. "40 rokov tomu...", *Svoboda*, № 174, (1954, 10 veresnya): 3. (in Ukrainian)
- Hirnyak, Nykyfor. *Polk. Vasyl' Vyshevanyy*. Vinnipeg, 1956. (in Ukrainian)
- Kalinichenko F. L. Dni, kotorykh ne zabudut trudyashhiesya Krivorozh'ya – 2 iyunya 1918 g. (vospominaniya), Derzhavnyy arkhiv Dnipropetrovs'koi oblasti, f. P 24, op. 2, spr. 28, ark. 4. (in Russian)
- Kolos, Grigoriy. *Zametki o podpol'i i vooruzhennoy bor'be 1918–1919 g.* Dnepropetrovsk, 1927. (in Russian)
- Kuznecov, "Vospominaniya o 1918 gode", v *Pyataya godovshhina Oktyabr'skoy revolyucii, 1917-oktyabr'-1922*. Ekaterynoslav: 1-ya sovetskaya tipografiya, 1922, 175–181. (in Russian)
- Labinskiy, Igor'. "O Ekaterynoslavskom pokhode", v *1918 god na Ukraine*, red. Sergey Volkov, Moskva: ZAO Izdatel'stvo Centrpoligraf, 2001, 294–300. (in Russian)
- Materialy z istorii revoliutsiynykh podiy u Nikopoli, pidhotovleni pratsivnykamy muzeiu, Nikopol's'kyy kraieznavchyy muzey, kn. 7517, arkh. 1686, ark. 100. (in Ukrainian)
- Makhno, Nestor. *Vospominaniya. Kniga III Ukrain'skaya revolyuciya (iyul'-dekabr' 1918 goda)*. Parizh: Izdanie komiteta N. Makhno, 1937. (in Russian)
- Mazepa, Isak. *Ukraina v ohni i buri revoliutsii 1917–1921*. Kyiv: Tempora, 2003. (in Ukrainian)
- Nasha sprava*,¹ 47, (1919, 23 sichnya). (in Ukrainian)
- Nestor Makhno. Krest'yanskoe dvizhenie na Ukraine. 1918–1921: dokumenty i materialy*, red. Viktor Danilov, Teodor Shanin. Moskva: "Rossiyskaya politicheskaya e'nciklopediya" (ROSSPE'N), 2006. (in Russian)

- Omelianovych-Pavlenko, Mykhajlo. *Spohady komandarma (1917–1920): dokumental'no-khudozhnie vydannia*. Kyiv: Tempora, 2007. (in Ukrainian)
- Pis'ma s vospominaniami o revolyucionnykh sobyttyakh na Ekaterynoslavshhine zhiteley Apostolovskogo rayona, Derzhavnyy arkhiv Dnipropetrovs'koi oblasti, f. R 3493, op. 1, spr. 105, ark. 27. (in Russian)
- Rybalka-Zirka, Andriy. "Povstanches'kyi rukh u Nykopol's'komu rayonovi – Katerynoslavschyni", v *Zymovyy pokhid (6.XII.1919 – 6.V.1920)*, avt. Oleksander Dotsenko. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihi, 2001, 341–343. (in Ukrainian)
- Sakovich, Georgiy. "Ekaterynoslavskiy pokhod", v *1918 god na Ukraine*, red. Sergey Volkov. Moskva: ZAO Izdatel'stvo Centrpoligraf, 2001, 286–294. (in Russian)
- Svedeniya o zverstvakh i ubytках, prinesyonnykh zhitelyam sela Kitaygorodki karatel'nym otryadom avstro-vengrskikh okkupacionnykh voysk i spiski zhiteley sela Kitaygorodka. Perepiska Kitaygorodskoy sel'upravy s Tomakovskoy volzemupravoy o vydelenii zemli v arendu zhitelyam sela i obespechenii prodovol'stviam avstro-vengrskikh voysk, Derzhavnyy arkhiv Dnipropetrovs'koi oblasti, f. R 2712, op. 1, spr. 3, ark. 375. (in Russian)
- Telegrammy, raporta, svodki, doneseniya o nastroenii rabochix i krest'yan v Ekaterynoslavskoy gubernii, o bor'be trudyashhixsya gubernii protiv pomeshhikov, o vzaimootnosheniyyakh s avstro-nemeckimi okkupantami, Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyschykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, f. 1076, op. 1, spr. 17, ark. 107. (in Ukrainian)
- Ukrains'ka revoliutsiia 1917–1921 rr. na Prydniprov'i: zbirnyk dokumentiv i materialiv*, uklad. Yuriy Pakhomenkov, Nona Yuzbasheva. Dnipro: LIRA, 2016. (in Ukrainian)
- Varhatiuk, Petro. *Kryvorizhzhia: putivnyk*. Dnipropetrovs'k: Promin', 1969. (in Ukrainian)
- Vospominaniya Makarova-Nikitina N.M. ob ego uchastii v grazhdanskoy voyne 1918–1919 g., Derzhavnyy arkhiv Dnipropetrovs'koi oblasti, f. R 4533, op. 1, spr. 1, ark. 43. (in Russian)
- Vospominaniya ob ustanovlenii sovetskoj vlasti v Nikopole, Nikopol's'kyi kraieznavchyy muzey, kn. 8248, arx. 1972, ark. 5. (in Russian)
- Vospominaniya Potapova G. V. o ego uchastii v bor'be za ustanovlenie sovetskoj vlasti na Ekaterynoslavshhine 1917–1919 gg., Derzhavnyy arkhiv Dnipropetrovs'koi oblasti, f. R-3493, op. 1, spr. 74, ark. 5. (in Russian)
- Vospominaniya Savel'eva-Suchkova V. V. byvshego sekretarya podpol'nogo AND raykoma o revolyucionnykh sobyttyakh v period grazhdanskoy voyny 1918–1919 gg., Derzhavnyy arkhiv Dnipropetrovs'koi oblasti, f. R-3493, op. 1, spr. 29, ark. 14. (in Russian)
- Yakymovych, Bohdan. *Zbroyni Syly Ukrainy: narys istoriyi*. Lviv: Instytut Ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrayiny, 1996. (in Ukrainian)